

oktatását bírálta és az ő szellemükben próbálta kijelölni a legfontosabb tennivalókat is. A könyvből kiderül, hogy eközben hogyan közeledett a szocialisták tanügyi célkitűzésehez. Az októberi polgári demokratikus forradalom hónapjaiban Kunfi Zsigmond miniszteriumában helyettes államtitkár, s bár a proletárdiktatúra hónapjaiban ismét a tanárképző főiskola igazgatója, majd augusztus első felében pár napig miniszter, a kurzus jobboldali sajtója élesen támadja: 1924-ben állásából is elbocsátják.

A szerző tovább követi hőse életútját és elemzi munkásságát az ellenforradalom évtizedeiben is. (*Az ellenforradalom és a nemzetnevelés, Imre neveléstudományi rendszere.*) Minket azonban inkább érdekelnek a téma irodalomtörténeti vonatkozásai.

Imre Sándornak, a nagy tanítónak s nemes barátjának küldöm — Kín és dac (Eötvös József emlékének) című verse alá írta Ady ezt a dedikációt. Megtisztelő soraival nemcsak Imre pedagógiai munkásságát és a progresszió táborához való tartozását méltatta, de barátja Sándor Eötvös iránti érdeklődését is honorálta. Az Imre Sándornak küldött vers dedikációja ismét csak eszünkbe juttatja: milyen sajnálatos, hogy 1950 óta dedikációk nélkül jelennek meg Ady versei, holott — mint ismét csak Imre dedikációja példázza — ezek a költemények szerves tartozékai. Azok a nevek, amelyeket az 50-es években proskribáltak, ma már rehabilitáltak. Így az Ady versek eredeti formájában — dedikációikkal együtt! — való közzététele megkerülhetetlen erkölcsi kötelességünk Ady baráti körével, kortársaival szemben — és ugyanakkor tudományosan is halaszthatatlan feladatunk.

Eötvös szelleme, Eötvös nem a múlté, Eötvös művelődéspolitikája, Eötvös és a márciusi eszmék, Eötvös pedagógiai jelentősége — így sorolhatjuk Imre Sándor irodalomtörténeti kutatásainak fontosabb eredményeit. S ha rokon témájú írásaiból is megemlítnék néhányat — *Gróf Széchenyi István nézetei a nevelésről, Apácai, Bessenyei mint a magyar pedagógiai gondolkodás tanúja, Wesselényi szelleme* — úgy ezzel csak arra utalunk, hogy Imre Sándor életművének kutatásában még az irodalomtörténetre is izgalmas, érdekes feladatok várnak.

Varga József

Kántor Lajos: Vallomásos Móricz Zsigmond. Epika és líra határvidékén. Bukarest, 1968. Ifjúsági Könyvk. 176 l.

Kántor Lajos, a magyar irodalomtudomány romániai munkásainak egyike, nemrég megjelent könyve két alaptételül Móricz lírai alapállását és egyetemességét jelöli meg. Egyetemességen ezt érti: Móricz „a korabeli

magyar valóság legátfogóbb ábrázolója”. Lírai alapálláson nem mondja meg, mit ért; azért is nem, mert nem akar „a műfajelmélet és az esztétika mezejére” tévedni, mert „itt nem vállalkozhatunk kellőképpen még nem tisztázott irodalomelméleti kategóriák pontos körülhatárolására”. Mit jelent Kántor Lajos szerint Móricz líraisága? Konkrét megfogalmazást nem adván, a könyv közvetve felel erre a kérdésre.

Móriczot idézi: „A huszonötezer oldalnyi írásom akár huszonötezer versnek felel meg. Lírának, amelynek csak formája az objektívált előadás.” „Voltaképpen minden írás líra.” — Ez az állítás, ha kategórikusan értelmezzük, a legszélesebbre tágítja ki a líra fogalmát. — A kor irodalmának feladata, ... hogy vállalja a keresést és a kijelentést... az egész... vergődő, lelki kétségekben gyötrődő emberiség nevében” — mondja Móricz. „Tagadhatatlanul lírai program ez” — írja Kántor Lajos, s nem veszi észre, hogy saját terminológiájának meghatározatlansága egy *partitlan* líraiság ingoványa felé viszi: mert ha a keresés és kijelentés igénye lírai program, mi az, ami *nem* lírai?

Bóka László szerint a líra „magát a rezonancia folyamatát jeleníti meg, hogy az egy személyiségben lefolyik”. Ennek alapján „lehetetlen megtagadnunk Móricztól a lírai jelzőt” — írja Kántor Lajos, a bókaik értelemben vett („a költő gondolkodásmódjában, képzeletében, érzésvilágában, akaratában” kiváltott) rezonanciát a meglátással és az eseményekre való reagálással azonosítván.

Mik a könyvecske szerint a líraiság további meghatározói Móricz műveiben? Az „érzés-komplexumok”, „érezstömbök”, érzelmi jellegű „alapélmények”; az ösztönösség, a „valószínűség”, a „lírai kitarulkozás”; a gyakori életrajzi vonatkozások; az „érzelmi érvék” a logikáik mellett; a „lírai azonoság”, amely mellett „másodlagossá törpülnek a cselekmény-külsőségek”; a fel-feltörő szubjektivitás; Móricz műveinek lefordíthatatlansága; egy-egy szerelmi jelenet; valamint a Móricz „lírai alkatát” jellemző Ady-sorok: „Papnak indult lélek, de szabad, pacsirtás, Szentirásos ember, kinek szent az írás.” — Az, hogy Móricz *Rózsa Sándor*-ban nem tud a háttérben maradni, hanem maga is beleszól a Regányi menetébe és közli személyes véleményét az olvasóval, Kántor Lajos szerint „a líra végső — bár ellentmondásoktól nem mentes — győzelme... az epikán...”

A fentiekből kiderül az, hogy Kántor Lajos mit ért líraiságon — legalább is Móricz esetében; s az is, hogy fogalmi és azonosítási mennyire szubjektívek. Kétségtelen tény az, hogy — bárhogyan is értelmezzük a lírai szót — számos lírai elem mutatható ki Móricz műveiben. Móricz lírai alapállásának

kérdése azonban — legalábbis a fentiek alapján — sokkal kevésbé egyértelmű.

„Kismonográfia” lévén, a könyvecske már fejezetekre osztását tekintve is összefoglaló áttekintésre törekszik. „A lírikus prologusa” című bevezető a szerző általános tételeit, Móricz három gyermekkori „alapélményét” (megalázottság, létbizonytalanság, társkeresés) és ezek továbbélését, valamint az író Adyval való kapcsolatát ismerteti. A továbbiakban nem elsősorban az időrendhez köti magát: hosszmetzeteket ad, egy-egy szálát követ végig minden fejezetben. A második a család és a gyermekkori emlékeit, a harmadik a vidék, a negyedik a város szerepét tárgyalja Móricz életművében. Ezután következik a munkásmozgalommal és József Attilával való kapcsolatának, majd „országépítő” irodalomszervező tevékenységének ismertetése. Végül utóéletének rövid áttekintése és gazdag képanyag zárja a könyvet.

Kántor Lajos regényről regényre, műről műre haladva, narratív stílusban ismerteti az életmű és az életrajz egyezéseit, az író saját alkotására vonatkozó magyarázatait, keletkezésükhöz fűzött „vallomásait”, a kortársak és utódok, családtagok és kritikuskok véleményét. A szerző érdeme főképp ezek feldolgozása és rövid összegzése. Helyenként viszont tesz a köztudatba már átment megállapításokat is — talán a teljesség kedvéért. Azonban hiányérzetet kelt az olvasóban az, hogy az alcímben és a bevezetésben kimondott alaptételt — Móricz lírai alapállását — később alig, vagy csak intuitíve magyarázza; s — bár idézi — elfeledkezni látszik Móricz egy mondásáról, mely, annak ellenére, hogy korábbi „minden írás líra” kijelentésénél, véleményünk szerint közelebb áll az igazsághoz: „... nem vagyok lírikus — alig egy cseppet. Elbeszélő inkább, még pedig a dráma felé hajló.”

Korompay János

Örley István: A Fiocke bukása. Válogatott írások. Válogatta, szerkesztette, és az utószót írta: Pergel Ferenc. Az előszót írta: Illyés Gyula. Bp. 1968. Magvető K. 412 l.

Egy nemzedékhez tartozunk, hangstúlyozta 1944-ben a *Templomrablót* recenziálva Sötér Istvánról Örley István. Három évvel később 1947-ben az *Apátlan irodalom* című vitairatában a nemzedéke nevében szót igénylő Sötér Örley elvesztét siratta, akinek halálával eltűnt a többé-kevésbé azonos célért küzdő ifjú

írók szigorúságot és megértést nagyfokú kulturáltsággal egyesítő kritikus. Örley rezignált kegyetlenséggel, saját husába is maróan, bírálta a *Templomrablót*, és ha fenntartásai jogosak is, Sötér időnként túlságosan terjedelmes leírásai miatt, mind a *Templomrablót*, mind a (szintén megemlített) *Fellegjárást* illetően téved: a legifjabb nemzedék, mely nem is saját álmaiba költözik, de a „megálmódott álmokba...” — tetszetős formula, ma is idézik, azonban aligha bizonyítható. Örley tévedése mégis rangos tévedés, és inkább fájdalmas vallomás, semmint vállonveregető kinyilatkoztatás.

Örley 1945-ben halt meg, és alakja, különösen az elmúlt évtizedben legendává vált: a hallatlan műgonddal dolgozó, a publikálástól minduntalan visszarettenő szépiró a biztos ítéletű kritikus példája lett, a *Magyar Csillagban* megjelent kritikái, főleg pedig a Mária-cikkek a műfaj modelljeivé nőttek. A kötet módosítja az irodalmi köztudatban kialakult Örley-képet, megfellebbezi a legendát, mérsékli egy-egy cikke nyomán fakadt elragadtatásunkat a kritikus iránt, magasabb szintre emeli a szépirót, és árnyaltabbá, bonyolultabbá teszi a nagyhírű szerkesztő személyiségét.

Örleynek sem volt olyan fogalom- és értékrendszere, amelyet egy-egy cikke és a legenda nyomán neki tulajdonítottunk, kritériumai és bizonyítékai sem meggyőzőbbek, szempontjai sem gazdagabbak egyetlen művelt, mesterségét tisztelő kritikusénál: konkrétabbat és egzaktabbat ő sem tud mondani végső elemzéseként egy műről, mint hogy elbűvölő, elragadó stb. Kritikái vallomások: Márairól vagy Sötérről szólva nyíltabban, máskor áttételesen. Vallomások, de korántsem önkényesek. A regényírás lehetőségeinek maig sem elavult problémái foglalkoztatták: a hétköznap átregényesítésének, a mese lehetőségének, az alakformálásnak kérdései, az „emberábrázolás mikéntje — a külső ábrázolás felületes, a belső végső fokon regényellenes”, a hétköznap nyers konkrétumainak és az álmoknak, a realiztikusnak és a csodaszerűnek, a realizmusnak és a vízióknak a lehetőségei. Mindezek a kérdések természetesen egyetlen regénypoétikából sem hiányozhatnak, és ezért látszatra közhelyszerűek, de Örley nem iskolásan, hanem élményszerűen vizsgálta őket; Maugham, Julien Green, Montherlant, Kosztolányi, Márai Hunyady Sándor és saját nemzedékének tagjai állandó szembesítésre kényszerítik: mi módon lehetséges az 1930—40-es évek fordulóján regényt írni. Generációjának csoda-kereső, kísérletezői, Sötér és Thurzó számára tilalomfák, miként egykori mestere Márai Sándor is azzá vált. A Sírátýról szólva kimondja: „a kritikus, a hajdani rajongó kétségbeesetten keresi a választ” a Márai-mű válságára.